

Національна академія наук України
Інститут історії України
Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

VII міжнародна наукова конференція
**“Україна і Велике князівство Литовське
в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні,
міжнаціональні та соціокультурні відносини
в загальноєвропейському вимірі»**

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
20–23 жовтня 2021р.

ПРОГРАМА
та
ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Київ - 2021

УДК 930

VII Міжнародна наукова конференція «Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні, міжнаціональні та соціокультурні відносини в загальноєвропейському вимірі». Кам'янець-Подільський, 20–23 жовтня 2021 р. Програма та тези доповідей. – К.: Інститут історії України НАН України, 2021. – 99 с.

ISBN

У виданні вміщено тези доповідей VII Міжнародної наукової конференції «Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні, міжнаціональні та соціокультурні відносини в загальноєвропейському вимірі», організованою спільно Інститутом історії України НАН України та Кам'янець-Подільським національним університетом імені Івана Огієнка.

Розраховано на фахівців з історії України та Великого князівства Литовського, викладачів, аспірантів і студентів історичних факультетів.

УДК 930

*Рекомендовано до друку
Вченою Радою Інституту історії України НАН України
(протокол №8 від 30 вересня 2021 р.)*

ISBN

© Інститут історії України
НАН України, 2021
© Кам'янець-Подільський
Національний університет
імені Івана Огієнка, 2021

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ

Валерій Смолій академік НАН України (директор Інституту історії України НАН України)

Сергій Копилов д.і.н., проф. (ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка)

Володимир Дубінський к.і.н., доц. (перший проректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка)

Анатолій Глушковецький к.і.н., доц. (декан історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка)

Олександр Комарніцький к.і.н., доц. (заступник декана історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка)

Валерій Степанков д.і.н., проф. (Кам'янець-Подільський національний університету імені Івана Огієнка)

Анатолій Філінюк д.і.н. проф. (Кам'янець-Подільський національний університету імені Івана Огієнка)

Олександр Юга к.і.н. (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка)

Андрій Блануца к.і.н., с.н.с. (Інститут історії України НАН України)

Дмитро Вашук к.і.н. с.н.с. (Інститут історії України НАН України)

Борис Черкас д.і.н., пров.н.с. (Інститут історії України НАН України)

4. Gliszczyński M. Znaczenie i wewnętrzne życie Zaporozża. Warszawa, 1849. S. 227–230.

КОЗАКИ І ПРИЗВИЩЕ «КОЗАК» НА ЗАКАРПАТТІ У XVII–XVIII СТОЛІТТЯХ: МІЖ ВІЙНОЮ, ПОЛІТИКОЮ І ПОШУКАМИ КРАЩОЇ ДОЛІ

ВОЛОДИМИР МОРОЗ

Львів

Починаючи з австро-турецької війни 1593–1606 рр. – «Довгої турецької війни» з'являються перші згадки про присутність козаків на Закарпатті. З цього ж періоду у краї фіксуються згадки про носіїв прізвища «Козак», причому частина їх проживала в колишніх володіннях князів Острозьких у західній частині історичного Закарпаття: на Пряшівщині.

Після того, як у червні–липні 1594 р. посол імператора Фердинанда II Еріх Лясота відвідав Запорізьку Січ, у вересні того ж року послі Війська Запорозького побували на аудієнції імператора у Празі. Правитель прийняв запорожців на службу: воювати з турками. Домовитися про платню козаки мали з керівником австрійських військ у підконтрольному Габсбургам Угорському королівстві Христофором фон Тіфенбахом. Посаду військового контролера (der Mustermeister) Верхньої Угорщини, до якої входила і західна частина Закарпаття, у 1595–1604 рр. займав саме Еріх Лясота. Улітку 1595 р. 2000 козаків на чолі з Северином Наливайком воювали проти турків «в Угорщині» під загальним командуванням австрійського ерцгерцога (архикнязя) Максиміліяна III. Поверталися козаки через Мукачево і Самбір.

В ході описаних подій ширилися чутки, що похід козаків стимулював князь Василь Костянтин Острозький. І хоча Наливайко писав польському королю Сигізмундові, що ходив «за писанням від його мосці цісаря християнського», тобто Рудольфа II, взаємини Острозького з волоським воєводою Михайлом I Хоробрим, який і просив первісно допомогу проти турків у трансільванського князя Сигізmunда Баторія й Габсбургів, спонукають припускати можли-

вість стимулювання козаків до рейду через Карпати також з Острога. До думки про наявність зв'язку між козацькою військовою діяльністю і пізнішою цивільною присутністю на Закарпатті підштовхує аналіз згадок про проживання осіб із прізвисьмом «Козак» у краї.

Перші відомі згадки про носіїв цього прізвиська, як жителів Закарпаття, зафіксовані у 1614 р. Тоді в місті Тячів жив «Seb. Kozak», а в місті Сигіт двічі згаданий (чи згадані) «Johannes Kozak». Тячів і Сигіт не входили до складу Верхньої Угорщини, а до Трансильванського князівства – опонента Австрії. З іншого боку, у 1616 р. в селі Фанчиково теперішнього Берегівського р-ну, у межах тодішньої Верхньої Угорщини жив ще один «Kozak». Що ця присутність була тривалою, свідчить згадка про особу з тим же прізвисьмом у тому ж селі під 1632 р. Показово, що угорські дослідники, ведучи мову про козацьку присутність, здавна визнають етнічний характер названого прізвиська і подібних²¹.

У 1618 р. документи фіксують проживання особи «Kozak Marczin» у с. Гажлин теперішнього Бардіївського округу Пряшівського краю Словаччини. На цей факт слід звернути окрему увагу, оскільки Гажлин розміщений не просто на західній околиці історичної української етнографічної території, на Маковиці, а на терені колишніх маєтностей князів Острозьких. Центром їх був Зборівський замок, інша назва якого «Маковицький».

Острозькі отримали Маковицю як посаг завдяки одруженню Януша, сина Василя Костянтина Острозького, із Зузаною Шереді. У 1601 р. Януш продав маковицькі володіння Жигмонтові Ракоці, але до того руський магнат встиг закласти в цій околиці понад 40 руських сіл. В них осідали вихідці з різних українських земель і не виключно, що Козак Мартин або його предки – з цієї когорти. Жигмонт Ракоці – трансильванський князь (1607–1608 рр.), перший представник свого роду на цьому троні. Його володіння Маковицею із 1601 р. і перші згадки про Козаків у Тячеві та Сиготі в Трансильванському князівстві під 1614 р. можуть бути тісно пов'язані. Більше того, Ракоці і Наливайко в один час і на одних теренах раніше воювали проти турків під керівництвом Максиміліяна III.

---

²¹ Szabó I. *Ugocsa megye*. Budapest 1937, с. 5–6.

Тут знаходимо ще одну можливу ланку зв'язку представників угорської княжої родини Ракоці з українським козацтвом, а також вступ до їх союзних відносин аж до часів Жигмонтового онука Дьєрдя (Юрія) II та гетьмана Богдана Хмельницького.

Втім, не тільки військова кампанія Наливайка, володіння Острозьких і політика Ракоці сприяли появі та оселенню козаків, зокрема носіїв прізвища «Козак», на Закарпатті. Ще одним фактором була Тридцятилітня війна 1618–1648 рр. Під час неї на Закарпатті назрів конфлікт між магнатами Юрієм III Другетом, який навернувся до католицизму з кальвінізму, і трансільванським князем (1613–1629), кальвіністом Гавриїлом Бетленом. Другет змушений був залишити свої володіння на Закарпатті і перебратися у замок в с. Ляшки Муровані, тепер Муроване Старосамбірського р-ну Львівської обл. Після заклику імператора Фердинанда II підтримати боротьбу з протестантськими силами Другет у 1619 р. найняв козаків-лісовчиків, а також, за деякими даними, козаків гетьмана Петра Сагайдачного, і в жовтні того року рушив проти сил Бетлена. Останній тоді облягав Відень, а в Верхній Угорщині, у тому числі на етнічних українських землях, його представляв Юрій I Ракоці, син Жигмонта. Загони Другета розбили Ракоці під м. Стропків 22 листопада 1619 р. Через невплату грошей лісовчики і козаки покинули Другета й не дозволили йому досягнути бажане. І все ж, як резюмував дослідник історії Закарпаття о. Олександр Баран,

«[...] ця подія взагалі поглибила зв'язки між закарпатцями та українцями з-поза Карпат. Найкраще проявляються ці зв'язки на церковному полі. Семигородські князі побачили, що вони не можуть кермувати цей нарід румунськими єпископами й допускають галицьких монахів до мукачівського владичого престолу. Сам Бетлен назначус Петронія (1623–1627) та Івана Григоровича (1627–1633) на мукачівських єпископів, і за його часів прибув Василій Тарасович до монастиря св. Николая на Чернечій Горі коло Мукачєва»²².

---

²² Баран О. Козаки на Закарпатті в 1619-ім році // *Український історик*. 1970. – № 1-2 (37-38), с. 81.

Василь Тарасович – знакова постать в історії Закарпаття. Він походив з Галичини і, ставши мукачівським єпископом, першим відкрито прийняв унію, через що був двічі ув’язнений. Цей владика мав в своєму оточенні чоловіка на прізвище «Козак», якому вділив священничі свячення. Імені цього Козака наявні джерела не повідомляють, але відомо, що його сина Івана теж висвятив єпископ Тарасович. Іван Козак був парохом с. Нижне Селище теперішнього Хустського р-ну, а в літньому віці прийняв чернечий постриг під ім’ям Йосиф і в 1716 р. заснував монастир у с. Боронява біля Хуста²³. Обитель існує досі. Син Йосифа (Івана) Козака Степан теж був парохом Нижнього Селища і в 1725 р., будучи 67-літнім, згадував що «Василь Тарасович, мукачівський єпископ, мав повну єпископську юрисдикцію у Мараморощі, а його батько прислуговував йому, а його діда висунув на пресвітера так само, як і його батька»²⁴. Знаково, що монахи Боронявського василіянського монастиря і в XVIII, і в XIX ст. підтримували зв’язки з Києвом, цікавилися Києво-Печерською лаврою.

Із початком війни під проводом Богдана Хмельницького козацька присутність і знання про козаків на Закарпатті посилювалися. Із Хмельницьким контактували як Дь’єрдь I, так його син Дьєрдь II Ракоці, а також повстанці Олександра Костки-Наперського на Підгаллі (1651 р.), на межі з Пряшівщиною – володіннями Ракоці. У покрайньому записі в рукописній Євангелії з села Великі Ком’яти теперішньої Виноградівської громади сказано: «Р’ Бж’ ахми (1648). По см̄рти ве’ кроля имене’ Владислава по’ского и’воєвали козаки по’щу. Почали палити вариши’ и села ѿ р’ки Днѣпра ѿ славного вароша Києва и лих’о’ истинати и Р’снако’ аж до р’ки Ви’лы. Старшом’ козакови има было Хмѣль. Зазаз по то’ во’нѣ гла’ бы’ в’лкій оу Р’си и у угорско’ зе’ли и в нѣме’ко’ странѣ, аж ис Тѣро’ ве’ли просо и пшениц’ однако продавали пшениц’ и просо по па’ золотих’ Севлюскій четвѣток сирѣчь мѣрѣ един’ ро. бж. ахмд (1649). Tomasz Bakaliar Kopanskiy»²⁵.

²³ ДАЗО, ф. 64, оп. 1, спр. 1556.

²⁴ Лучкай М. *Історія карпатських русинів*, т. 3. Ужгород 2002, с. 210.

* «Року Богожо 1648. По смерті короля іменем Владислава польського воювали козаки Польщу. Почали палити вароші і села від ріки Дніпра і

У 1657 р. козаки Хмельницького перебували на Закарпатті разом зі шведським послом Готгартом Веллінгом. Вони пройшли через Каллово (тепер Nagy Kalló медье Саболч-Сатмар-Берег Угорщини), де раніше мав резиденцію єпископ Тарасович, на західній межі української етнографічної території в Токаї, Вранові, а також у Маковицькому замку. Далі ці козаки дійшли аж до Варшави²⁶.

Закономірно, що з середини XVII ст. на Закарпатті з'явилися нові згадки про носіїв прізвища «Козак»: с. Макарьово Берегівського р-ну (1649), с. Розавля повіту Марамуреш Румунії (1661), с. Леурдина повіту Марамуреш Румунії (1664), с. Тисобикень теперішнього Берегівського р-ну (1670), с. Буштино Тячівського р-ну (1671), с. Руське Поле Тячівського р-ну (1673), с. Кричово Тячівського р-ну (1673), с. Туриця Ужгородського р-ну (1682). Унікальною є наявність прізвища «Кошовий», вперше зафіксованого у 1660 р. на Іршавщині.

Історія останньої чверті XVII ст. теж сприяла козацькій присутності в регіоні. Мова передусім про Віденську битву 12 вересня 1683 р. і подальші військові кампанії, в яких масово брали участь козаки. Як дослідив історик Тарас Чухліб, козацькими загонами чисельністю понад 3000 осіб із Правобережжя, Лівобережжя, Запорозжя, а також селян, які до них пристали, під час звільнення придунайських земель у другій половині вересня–листопаді 1683 р. керували Яків Ворона, Іван Килиян, Ян Менжинський, Павло Апостол-Щуровський, Максиміліян-Булига-Курцевич, Семен Корсунець, Василь Іскрицький, Даровський, Ян Міхал Мислішевський.

славного вароша Києва, і ляхів винитати, і руснаків аж до ріки Вісли. Старшому козакови ім'я було Хміль. Зараз по тій війні голод був великий у Русі і в угорській землі, і в німецькій країні; аж із турок везли просо і пшеницю, однак продавали пшеницю і просо по п'ять золотих [за один] селянський чверток, сиріч одну мірку. Року Божого 1649. Томаш, бакаляр копатський».

²⁵ Пап'євич І. Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах // Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді за 1928/29 рік. Річник VI. Ужгород 1929, с. 157.

²⁶ Оляничин Д. Опис подорожі шведського посла на Україну 1656–1657 // Записки НТШ, т. 154. Львів 1937, с. 63–64.

Брали в ній участь майбутній полковник Семен Палій і майбутній львівський єпископ Йосиф Шумлянський.

Тоді козаки перебували не лиш на Пряшівщині, а й на терені сьогоднішньої Закарпатської обл.: «...у закарпатській фортеці Унгар (Ужгород) для допомоги місцевому гарнізону було залишено близько 500 (за іншими даними – 3000) козаків, які поверталися з походу. [...] На початку наступного року вони змушені були відступити із Закарпаття, але, можливо, що поодинокі козаки залишилися обороняти Ужгород від куруців (Імре Текелі оволодів цим містом у липні 1684 року) під керівництвом польського полковника В. Добичча»²⁷.

У тій кампанії багато козаків загинуло в Карпатах, але частина, знову-таки, лишилася жити на Закарпатті. До прикладу, у 1685 р. в Ужгороді проживав «Kozak László», тобто Владислав Козак. Того ж року згаданий «Козак» у с. Невстленфолу (Дяково) Берегівського р-ну, у 1692 р. – «Kozak Andras» двічі в с. Ремета повіту Марамуреш Румунії.

Численні свідчення щодо проживання «Козаків» у краї, почавши від Марамороша на сході і до Маковиці на заході, зберегли джерела XVIII ст. Тоді носії прізвища мали зв'язок і з Лівобережжям. У 1701 р. в с. Зольотарьово теперішнього Хустського р-ну проживав Козаків син Андрій, в якого гостював дяк Гавриїл Грекієвич. Останній і записав у Євангелії львівського друку 1636 р.: ««...подписава[л] єи в дому ч[е]ст[а]го[с]т[и]на отца Андреа Козаковаго сина по направѣ в року х[ри]ста (1701) м[і]ся юниа [дня] з (7) Гавриєл Грекієвич дяк задн[і]в[і]прекій»*»²⁸.

За 1715 р. наразі вдалося віднайти вісім згадок про носіїв прізвища «Козак» на Закарпатті, за 1716 р. – одну, 1720 р. – три, і далі

---

²⁷ Чухліб Т. «Іхав козак за Дунай...»: похід Європейської коаліції до Угорщини та Словаччини після Віденської битви 1683 р. // *Чорноморська миттєвнина*. Записки Відділу історії козацтва на півдні України. Одеса 2011. – Вип. 6, с. 12.

* «Підписав її в домі честного господарина отця Андрія, Козаковаго сина, по направі в році 1701, місяця червня [дня] 7 Гавриїл Грекієвич, дяк задніпрорський».

²⁸ Панькевич І. Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах, с. 155.

ці згадки фіксуються перманентно аж до XIX ст., укладаючись у неперервну низку. Ці Козаки були представниками різних станів, вписувалися в місцеві і загальноукраїнські реалії. Так, згадані вже Йосиф (Іван) і його Син Стефан Козаки були священниками, Григорій Козак із с. Драгово (1715) та Іван Козак (1715) із с. Голятин – обидва села теперішнього Хустського р-ну – були кріпаками.

Звісно, що рух населення у випадку Закарпаття, як і інших українських земель, не був одностороннім. Дехто з жителів краю в XVIII ст. перебирався навчатися або жити у Наддніпрянщину. Приміром, у Київській духовній академії в 1754–1755 навчальному році був вписаний Василь Штефка – *«козачий чин із села Криви Марамороського полку»* (села з такою назвою є у Тячівському і Хустському р-нах). Інший показовий випадок – *«транзилванець»* Стефан Онотович, син Герасима, відомий з джерела 1784 р. Він навчався у Київській академії, потім працював вчителем по *«задніпрських великоросійських и малоросійських мѣстахъ»*, одружився з вільною удовою, з якою мав сина Івана і доньку; син став службовцем канцелярії Київської духовної консисторії.

РАДАВОД КНЯЗЁЎ ДОЛЬСКІХ (XVI–XVII стст.)

ГЕНАДЗЬ СЕМЯНЧУК

Гродна

ПАВЕЛ ПАДКАРЬТАЎ

Таллінн

Род Дольскіх, гербу “Касцсжа адрэзана” з паловай крыжа, даволі старажытны ў Вялікім Княстве Літоўскім, не здарма насіў княжаскі тытул. Але не дачакаўся яшчэ адмысловага манаграфічнага даследавання, у тым ліку добрай генеалогіі. Пачынальнікам роду лічыцца князь Валодка Дольскі, які меў трох сыноў – Канстанціна (памёр без нашчадкаў), Януша і Андрэя (меў адну дачку). Януш меў сына Андрушку, той у сваю чаргу сына Дашка, а апошні сына Ільлю. Сам Ілья меў дзвух сыноў – Фёдара (памёр без нашчадкаў) і Рамана. У Рамана было два сыны і дачка: Міхал – судзя земскі пінскі, маршалак Трыбуналу ВКЛ у 1612 г., кашталян

VII міжнародна наукова конференція
**“Україна і Велике князівство Литовське
в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні,
міжнародні та соціокультурні відносини
в загальноєвропейському вимірі»**

**Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
20–23 жовтня 2021р.**

**ПРОГРАМА
та
ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ**

Комп'ютерна верстка Зубець Л.

Підписано до друку 11.10.2021 р. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 5,75. Обл. вид. арк. 4,61.
Пакиад 100 прим. Зам. 25. 2021 р.

Поліграфічна д-ція Ін-ту історії України НАН України
01001, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4

Свідчення
про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5070 від 23.03.2016 р.